

УДК 549.0

**ЄВГЕН ЛАЗАРЕНКО – ЗАСНОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНО-МІНЕРАЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ**

В. Павлишин

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
03022 м. Київ, вул. Васильківська, 90
E-mail: v.i.pavlyshyn@gmail.com*

Двадцять активних років досліджень (1958–1978), проведених під керівництвом Є. Лазаренка, дали світу вісім фундаментальних монографій, які й досі є підручними книгами геологів, оскільки на високому рівні висвітлюють мінералогію восьми регіонів України. Ці та деякі інші результати досліджень, насамперед загальномінералогічні, є сутністю української регіонально-мінералогічної школи, заснованої Є. Лазаренком.

Ключові слова: Євген Лазаренко, монографія, регіонально-мінералогічна школа, мінералогія України.

Ця нині загальновізнана школа, започаткована у Львові, згодом (з 1969 р.) розвивалася в Києві. Нижче описано враження, наведено інформацію й думки здебільшого про київський період школи, оскільки автор перебував у гущі практично всіх подій і діянь, які супроводжували мінералогічне життя України в 70-х роках ХХ ст.

На нашу думку, чи не найвагомим досягненням Євгена Лазаренка як мінералога є створення повнокровної, світового рівня наукової регіонально-мінералогічної школи. Про це в авторитетному виданні “Горная энциклопедия” (1987. Т. 3) написано вичерпно лаконічно: “Е. К. Лазаренко – создатель украинской научной школы в области региональной минералогии”.

Саме з іменем Є. Лазаренка пов’язане нове уявлення про мінералогію України, її унікальність, закономірності розподілу мінералів у земній корі, генезис і практичне значення мінералів. Видатний російський мінералог акад. М. Юшкін, оцінюючи 1982 р. стан вивченості топомінералогії Радянського Союзу і віддаючи пальму першості Є. Лазаренку, зазначив: “Территория Украины является наиболее детально изученным в минералогическом отношении регионом страны”.

Цим стислим висновком передувала велетенська дослідницька й науково-організаційна робота вченого, завдяки якій у Києві фактично на порожньому місці у стислі терміни вдалося сформувати добре підготовлений творчий колектив, що безупинно вдосконалювався за такою методологією: кожний член колективу мусив знати основи регіональної мінералогії й водночас спеціалізуватися у якійсь вузькій галузі – кристаломорфології, кристалохімії, термобарогеохімії тощо. У цьому разі Євген Костянтинович вимагав, усіляко сприяючи, щоб усі вузькоспеціалізовані фахівці стали лідерами щонайменше в Україні. Так і сталося.

Насамперед Євген Костянтинович тісно пов’язав розвиток мінералогії з функціонуванням двох ним заснованих і очолюваних структур – відділу регіональної та генетичної

мінералогії (1944–1969 – у складі ІГН АН УРСР, з 1972 р. – ІГФМ АН УРСР) та Українського мінералогічного товариства (УМТ).

Євген Костянтинович спішно та результативно вживав крок за кроком науково-організаційні заходи. Через два тижні після призначення на посаду директора ІГН АН УРСР домігся постанови Президії АН УРСР про призначення його завідувачем відділу регіональної та генетичної мінералогії (24 червня 1969 р.).

Оригінально підбирав мій Учитель кадри для укомплектування відділу. Він ефективно використовував різні можливості, у тім числі запрошував відомих фахівців з різних наукових центрів і вищих навчальних закладів СРСР, однак віддавав перевагу випускникам Львівського університету. Я запитав: чому? Тому що, наголосив Євген Костянтинович, геохіміки Львівського університету завдяки наявності в ньому другої у світі за часом утворення кафедри кристалографії отримують, як ніде в Україні, добротну кристалографічну підготовку, без якої мінералог – не мінералог. Далі Євген Костянтинович “замахнувся” на глобальну й досі живу наукову тематику “Мінералогічний опис України”, яка охоплювала також питання космічної мінералогії. Щоденно дбаючи про оснащення відділу науковим устаткуванням, Є. Лазаренко широким фронтом розгорнув дослідження мінералів України, диференціюючи його на певні етапи.

Перший етап – підведення підсумків мінералогічного дослідження архіважливих у науковому та практичному сенсі камерних пегматитів Волині, розпочатого ще у Львові. На одному з засідань УМТ, які регулярно проводили в ІГН АН УРСР, Євген Костянтинович доручив мені доповісти в контексті майбутньої книги сучасну на той час мінералогію зазначених пегматитів. Після обговорення доповіді, ґрунтового аналізу рукопису він зобов’язав мене виправити наявні недоліки. Учений акцентував увагу на доцільності висвітлення прикладної мінералогії пегматитів, яке завершилося появою в монографії “Мінералогія и генезис камерных пегматитов Волини” (автори Є. Лазаренко, В. Павлишин, В. Латиш, Ю. Сорокін, 1973) оригінального розділу “Критерии поисков и оценки продуктивности камерных пегматитов”. Книгу високо оцінили науковці та виробничники, особливо найавторитетніший знавець пегматитів московський мінералог А. Гінзбург.

На другому етапі Євген Костянтинович продемонстрував зразковий підхід до висвітлення питань мінералогії всесвітньо відомого гірничорудного регіону – Донецького басейну. По-перше, він залучив широке коло фахівців, насамперед із загальної геології, у співпраці з якими підготував досконалий вступ до мінералогії Донбасу, опублікований у першій частині монографії (Є. К. Лазаренко, Б. С. Панов, В. И. Груба. Мінералогія Донецького басейна. Ч. 1. Київ, 1975); по-друге, організував і блискуче провів небачене широкомасштабне та предметне обговорення проблем мінералогії Донбасу на мінералогічній нараді в Комунарську (1971); яскраві виступи, нові результати, жваві дискусії, які прозвучали на цій нараді, Євген Костянтинович вдало скореспондував з кількарічними експедиційними роботами, довивчив з відділом слабо або не вивчені мінерали, результати досліджень яких органічно поєднав з літературним матеріалом, і опублікував спільно з учнями у другій частині монографії (Є. К. Лазаренко, Б. С. Панов, В. И. Павлишин. Мінералогія Донецького басейна. Ч. 2. Київ, 1975).

Монографія отримала високу оцінку і з іншими книгами Є. Лазаренка та О. Поваренних була висунута на Державну премію в галузі науки і техніки СРСР.

Не можу не згадати казус, який трапився з нами у зв’язку з публікацією “Мінералогії Донецького басейну”. Впливові політики та вчені порадили Євгену Костянтиновичу особисто подарувати її першому секретарю Донецького обкому КПРС товаришу Дегтя-

рвову, заодно обговорити з ним сучасні проблеми мінералогії Донбасу. Нам влаштували запис на прийом до нього, точно узгодивши дату й годину прийому, відповідно до яких ми прибули в приймальню секретаря. Євген Костянтинович каліграфічно виписав змістовний дарчий напис українською мовою і попросив секретарку занести книги секретареві, що вона й зробила. Ми просиділи чимало часу, однак нас не запрошували. Євген Костянтинович, як він умів, увічливо, з вибаченням попросив секретарку нагадати про нас. Розчервоніла секретарка дуже швидко вибігла з кабінету з нашими книгами і, вручаючи їх Євгену Костянтиновичу, нерозбірливо сказала йому приблизно таке: у нього немає часу, щоб витратити його на таких, як Ви, а Ваші книги йому не потрібні. Пригнічений шеф розтлумачив мені “культуру” партійних лідерів, однак швидко відійшов – ми випили по 100 грамів і подалися на польові роботи.

Якось до мене в кімнату зайшов Євген Костянтинович, розповів, як завжди, про останні наукові й політичні новини і насамкінець запитав: “А чи знаєте Ви, що таке кирилінська тематика?” – Я сказав, що знаю, але мало. – “Отож, терміново йдіть у Президію АН УРСР і з’ясуйте всі обставини підготовки проекту з кирилінської тематики (так учений люд називав престижні проекти, що їх затверджував Державний комітет СРСР з науки та техніки, який очолював акад. В. Кирилін), оскільки без нього ми не зможемо забезпечити посадами у відділі всіх наших аспірантів”. – “На коли потрібен проект?” – “На вчора”.

У максимально стислий термін проект з мінералогії кварцу України був підготовлений, завезений у Москву Є. Лазаренком і в жорсткій конкуренції отримав позитивне рішення. А тим часом, допоки не запрацював кирилінський проект, Євген Костянтинович таємно платив зарплату випущеним аспірантам зі своєї кишені.

Третій етап досліджень був присвячений мінералогії ще одного басейну – Криворізького, який у радянські часи забезпечував 56 % товарного заліза Радянського Союзу. Цей етап проводили за методологією досліджень другого етапу, хоча й були деякі особливості: експедиційні роботи проводили практично цілий рік – узимку в шахтах, улітку на поверхні й з меншою присутністю Є. Лазаренка, який у Києві намагався реформувати ІГН АН УРСР, витрачав на це багато нервів і часу, проте зустрів шалений супротив, і врешті-решт потужно спрацювали чорні партійні сили та звільнили Є. Лазаренка з посади директора Інституту геологічних наук. Московська комісія, яку очолював відомий академік В. Смирнов, порекомендувала Президії АН УРСР перевести відділ до ІГФМ АН УРСР, що й було зроблено у вересні 1972 р.

Пригадую деякі моменти з наради “Мінералогія залізородних родовищ докембрію” (Кривий Ріг, 1973), проведеної за сприяння видатного вченого-гірника Г. Малахова на базі очолюваного ним Криворізького гірничорудного інституту. Нарада зібрала силу-силенну фахівців з різних питань геології і мінералогії докембрійських залізородних родовищ, на тлі яких Євген Костянтинович у завершальному слові концептуально окреслив мінералогічну специфіку Криворізького залізородного басейну, опубліковану згодом у розширеному варіанті в монографії “Мінералогія Криворізького басейна” (колектив авторів, за редакцією Є. Лазаренка, 1977).

Так трапилося, що на зазначеній нараді було багато жінок, а серед них дві особливі – першовідкривач діамантоносних кімберлітів Якутії Л. Попугаєва і директор Далекосхідного геологічного інституту АН СРСР К. Радкевич. Євген Костянтинович, оглянувши зал під час відкриття наради, використав увесь свій дар красномовства, щоб наголосити на надзвичайно важливій ролі жінок у розвитку мінералогії, піднявши їх на п’єдестал.

Я познайомився з Ларисою Попугаєвою, сидячи поруч з нею в президії наради. За всієї внутрішньої скромності й інтелігентності, зовні вона виглядала як пульсуючий нерв, адекватно реагуючи на все значуще, що відбувалося в залі та на трибуні наради. “Володя, – тихо зверталася вона до мене – ну разве можно этого докладчика выпускать на трибуну?” Або: “Это великолепный пример докладчика международного уровня”. Такою мені запам’яталася Л. Попугаєва.

Четвертий етап регіонально-мінералогічних досліджень зреалізовано у Приазов’ї – регіоні, що має породи й руди, які є і в інших частинах Українського щита, проте з мінералізацією, властивою лише їм. Мінералогічну специфіку регіону Євген Костянтинович сприйняв адекватно, передусім розуміючи, що вивчення регіону потребуватиме залучення широкого арсеналу фахівців. На щастя, орієнтовно в 1976–1977 рр. відділ якісно та кількісно був підготовлений до виконання практично будь-якого мінералогічного завдання.

Тим часом ракова хвороба шлунка в Євгена Костянтиновича прогресувала. Відомий хірург О. Шалімов зробив розтин і, побачивши розвинені метастази, зашив рану. Невдовзі після операції в травні 1978 р. академік Лазаренко героїчно провів у Керчі останню нараду “Основні поняття мінералогії”, на якій у чотирьох зразкових за формою та змістом доповідях, останніх у його житті, дав вичерпний аналіз мінералогічної термінології.

Євген Костянтинович, долаючи біль і слабкість, інтенсивно працював над мінералогією Приазов’я, навіть перебуваючи на лікуванні в санаторії (Пуща Водиця, кінець літа 1978 р.), куди я йому, одного разу з Дмитром Возняком, привозив свіжі мінералогічні результати. Зрештою він здав рукопис до друку, ліг у лікарню, де, цілковито забувши про хворобу, захопився новим проектом – чотиритомною “Історією мінералогії”, яку планував видати спільно з І. Шафрановським. Треба було бачити його очі, які на виснаженому хворому тілі, ще донедавна козацькому, випромінювали неймовірну енергію, силу духа, бажання творити, і так до самої смерті, яка настала 1 січня 1979 р.

Через деякий час видавництво “Наукова думка” повернуло рукопис мені на доопрацювання під кутом зору численних зауважень цензора. Приазов’я – край рідкіснометалевий, у всі радянські часи він був під пильним наглядом цензорів. Довелося вилучити весь “секретний” матеріал, частково його закам’юфлювати й розпорошити по розділах, цілком вилучити металогенічний розділ, посилити розділ “Типоморфізм мінералів”. Монографія “Мінералогія Приазов’я” побачила світ після смерті Є. Лазаренка, у 1981 р.

Отже, 20 активних років досліджень (1958–1978), проведених під керівництвом Є. Лазаренка, дали світу вісім фундаментальних (класичних) монографій (чотири монографії – львівського періоду), які й досі є підручними книгами геологів, оскільки на високому рівні висвітлюють мінералогію восьми регіонів України. За історично й політично інший 20-літній період, який відповідає рокам незалежної України, не було жодного регіонального видання, яке б за якістю перевищувало рівень зазначених монографій.

Проте Є. Лазаренко не став би видатним мінералогом, не створив би ефективної школи, якби не супроводжував дослідження мінералів загальномінералогічними напрацюваннями, добре висвітленими в літературі. Саме так він суттєво підсилив значення регіональної мінералогії як основного джерела знань, які використовують для розвитку інших наукових і прикладних напрямів мінералогії й геології. “Мінерал, – любив повто-

ривати Є. Лазаренко, – важливий геологічний документ, без якого неможливо відтворити історію Землі і зрозуміти процеси, що відбуваються в ній”.

**YEVHEN LAZARENKO – THE FOUNDER OF UKRAINIAN
REGIONAL-MINERALOGICAL SCHOOL**

V. Pavlyshyn

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
Vasylkivs'ka St. 90, UA – 03022 Kyiv, Ukraine
E-mail: v.i.pavlyshyn@gmail.com*

Twenty active years of scientific researches (1958–1978) carried out under the leadership of Yevhen Lazarenko, gave to the world eight fundamental monographs which until now remain educational handy books for the geologists. This is because these books describe at a high level mineralogy of eight Ukrainian regions. These and some other results of researches, mostly of general mineralogical aspects, make the key essence of Ukrainian regional-mineralogical school, founded by Ye. Lazarenko.

Key words: Yevhen Lazarenko, monograph, regional-mineralogical school, mineralogy of Ukraine.

**ЕВГЕНИЙ ЛАЗАРЕНКО – ОСНОВАТЕЛЬ УКРАИНСКОЙ
РЕГИОНАЛЬНО-МИНЕРАЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ**

В. Павлишин

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
03022 г. Киев, ул. Васильковская, 90
E-mail: v.i.pavlyshyn@gmail.com*

Двадцать активных лет исследований (1958–1978), проведенных под руководством Е. Лазаренко, дали миру восемь фундаментальных монографий, которые и поныне остаются подручными книгами геологов, поскольку на высоком уровне освещают минералогию восьми регионов Украины. Эти и некоторые другие результаты исследований, в первую очередь общеминералогического толка, являются сущностью украинской регионально-минералогической школы, основанной Е. Лазаренко.

Ключевые слова: Евгений Лазаренко, научная монография, регионально-минералогическая школа, минералогия Украины.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2012
Прийнята до друку 29.05.2012